

KO'RISH NUQSONIGA EGA BO'LGAN BOLALARDA NUTQ RIVOJLANISHINING O'ZIGA XOS MUAMMOLARI

Mamaraimov Adhamjon Abduhakim o'g'li

Nizomiy nomidagi O'zbekiston Milliy Pedagogika Universiteti Maxsus pedagogika (Logopediya) 1-kurs magistranti

Annotatsiya: *Mazkur maqolada ko'ruv nuqsoniga ega bo'lgan bolalarda nutq rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari yoritilgan. Ko'rish analizatori faoliyatining buzilishi natijasida yuzaga keladigan nutq kamchiliklari, ularning paydo bo'lish omillari hamda bolaning bilish faoliyatiga ta'siri tahlil qilingan. Ko'r va zaif ko'ruvchi bolalarda so'z boyligining shakllanishi, bog'langan nutqning rivojlanishi va fonematik jarayonlardagi qiyinchiliklar yoritilgan.*

Kalit so'zlar: *ko'ruv nuqsoni, ko'r va zaif ko'ruvchi bolalar, nutq rivojlanishi, nutq kamchiliklari, ikkilamchi nuqson, bilish faoliyati, logopediya.*

Аннотация: *В данной статье рассматриваются специфические особенности развития речи у детей с нарушениями зрения. Анализируются дефекты речи, возникающие вследствие нарушения функции зрительного анализатора, факторы их возникновения и влияние на когнитивную деятельность ребенка. Рассматриваются формирование словарного запаса, развитие связной речи и трудности в фонемных процессах у слепых и слабовидящих детей.*

Ключевые слова: *нарушения зрения, слепые и слабовидящие дети, развитие речи, дефекты речи, вторичные нарушения, когнитивная деятельность, логопедия.*

Abstract: *This article discusses the specific features of speech development in children with visual impairments. Speech defects resulting from impaired visual analyzer function, their factors of occurrence, and their impact on the child's cognitive activity are analyzed. The formation of vocabulary, development of connected speech, and difficulties in phonemic processes in blind and visually impaired children are discussed.*

Keywords: *visual impairment, blind and visually impaired children, speech development, speech defects, secondary impairment, cognitive activity, speech therapy.*

Ko'rish analizatori bolaning atrof-muhitni idrok etishi, predmet va hodisalar haqidagi tasavvurlarni shakllantirishi hamda nutq rivojlanishida muhim ahamiyatga ega.[1] Bolalik davrida ko'rish orqali olinadigan axborot bolaning psixik rivojlanishida yetakchi o'rin tutib, tafakkur, xotira, tasavvur va nutq jarayonlarining shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli ko'ruv faoliyatining buzilishi bolaning umumiy

rivojlanishida ikkilamchi nuqsonlarning yuzaga kelishiga olib keladi. Ayniqsa, ko'rish nuqsoni bilan birga nutq rivojlanishidagi kamchiliklar tez-tez uchraydi va bu holat bolaning bilish faoliyatini sezilarli darajada murakkablashtiradi.

Ko'ruv nuqsoniga ega bolalarda atrof-muhit haqidagi tasavvurlar cheklangan bo'ladi. Bola rang, shakl, hajm, masofa va fazodagi joylashuvni ko'rish orqali yetarli darajada idrok eta olmagani sababli so'z boyligi sekin shakllanadi, umumlashtiruvchi tushunchalar yetarli darajada rivojlanmaydi.[2] Natijada nutqning leksik, grammatik va fonetik tomonlarida turli nuqsonlar yuzaga keladi. So'z va predmet obrazini bog'lashdagi qiyinchiliklar bolaning nutqiy faolligini pasaytiradi hamda bog'langan nutqning rivojlanishini sekinlashtiradi.

Ko'r va zaifko'ruvchi bolalarda nutq kamchiliklari ko'pincha ikkilamchi nuqson sifatida namoyon bo'ladi. Bu holat ko'rish tasavvurlarining yetishmasligi va nutqiy tajribaning cheklanganligi bilan izohlanadi. Ushbu bolalarda fonematik eshitishning rivojlanishi sust kechadi, tovushlar talaffuzida nuqsonlar, so'zlarni noto'g'ri qo'llash, grammatik tuzilmalarning yetarli shakllanmasligi kuzatiladi.[3] Mustaqil nutqda gaplar qisqa, sodda va mantiqan yetarlicha bog'lanmagan bo'ladi. Hikoya tuzish jarayonida ketma-ketlikni saqlash, asosiy va ikkinchi darajali belgilarni ajratish qiyinchilik tug'diradi.

Ilmiy tadqiqotlar ko'rsatishicha, ko'r va zaif ko'ruvchi bolalarda nutq kamchiliklari me'yorga ko'ruvchi tengdoshlariga nisbatan ko'proq uchraydi. Ko'rish nuqsonining tug'ma yoki erta orttirilgan bo'lishi nutq rivojlanishiga yanada kuchli salbiy ta'sir ko'rsatadi.[5] Ayrim hollarda nutqdagi kamchiliklar faqat tovushlar talaffuzidagi yengil nuqsonlar bilan cheklanadi, boshqa holatlarda esa faol lug'atning keskin cheklanganligi, umumlashtiruvchi tushunchalarning shakllanmaganligi va fonematik tahlilning rivojlanmaganligi bilan namoyon bo'ladi. Og'ir holatlarda esa nutq deyarli shakllanmagan bo'lib, bola faqat alohida so'zlar yoki takroriy tovushlardan foydalanadi.

Ko'ruv nuqsoniga ega bolalarda nutq kamchiliklarini bartaraf etish maxsus tashkil etilgan ta'lim-tarbiya va logopedik ishlarni talab etadi. Korreksion ishlar jarayonida saqlangan analizatorlar faoliyatiga tayanish, eshitish va sezgi orqali nutqni rivojlantirish, predmetli-amaliy faoliyatni keng qo'llash muhim ahamiyatga ega.[5] Maxsus metod va usullar yordamida nutqiy faollik oshiriladi, lug'at boyligi kengaytiriladi, bog'langan nutqni rivojlantirishga erishiladi. Bunday yondashuv ikkilamchi nuqsonlarning oldini olish va mavjud kamchiliklarni kamaytirishga xizmat qiladi. So'nggi yillarda olib borilgan neyropsixologik va neyrofiziologik tadqiqotlar ko'rish analizatorining nutq rivojlanishidagi roli faqat axborotni qabul qilish bilan cheklanmasligini ko'rsatmoqda. Ko'rish analizatori markaziy nerv tizimida nutqni rejalashtirish, semantik tahlil va nutqni boshqarish jarayonlari bilan uzviy bog'liq holda faoliyat yuritadi. Ko'ruv axborotining yetishmasligi miya po'stlog'ida sensor tizimlararo

integratsiyaning buzilishiga olib kelib, bu holat nutqning tizimli shakllanishiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Zamonaviy ilmiy manbalarda ko'r va zaif ko'ruvchi bolalarda multisensor integratsiya jarayonlarining sust rivojlanishi alohida ta'kidlanadi. Ya'ni ko'rish, eshitish, kinestetik va taktil sezgilar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik yetarli darajada shakllanmagani sababli bola predmetning yaxlit obrazini hosil qilishda qiynaladi. Bu esa so'z ma'nosini to'liq anglash, tushunchalarni umumlashtirish va nutqiy mantiqni rivojlantirish jarayonlarini murakkablashtiradi.

Shuningdek, tadqiqotlar ko'rsatishicha, ko'rish nuqsoniga ega bolalarda ichki nutq va rejalashtiruvchi nutqning rivojlanishi ham orqada qoladi. Ichki nutqning yetarlicha shakllanmaganligi bolaning mustaqil fikrlash, vazifani rejalashtirish va o'z nutqini nazorat qilish imkoniyatlarini cheklaydi. Natijada nutq faqat kommunikativ vosita sifatida emas, balki bilish faoliyatining muhim mexanizmi sifatida ham to'liq rivojlanmaydi.

Hozirgi kunda korreksion-logopedik ishlarning samaradorligini oshirishda erta aralashuv tamoyili muhim ilmiy ahamiyat kasb etmoqda. Ilk yosh davridan boshlab olib borilgan kompleks korreksion ishlar (logopedik, tiflopedagogik va psixologik ta'sirlar) nutq kamchiliklarining chuqurlashib ketishining oldini oladi hamda ikkilamchi nuqsonlarning shakllanish xavfini sezilarli darajada kamaytiradi. Ayniqsa, predmetli-amaliy faoliyat, verbal tavsiflash va eshitish asosidagi mashg'ulotlarni uyg'unlashtirish nutq rivojlanishida ijobiy natija berdi.

Xulosa qilib aytganda, ko'ruv nuqsoni bolaning nutqiy va psixik rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, erta yoshda yuzaga kelgan ko'rish nuqsonlari nutqning to'laqonli shakllanishini murakkablashtiradi. Shuning uchun ko'r va zaif ko'ruvchi bolalar bilan erta yoshdan boshlab maxsus pedagogik va logopedik yondashuv asosida tizimli ish olib borish zarur. To'g'ri tashkil etilgan korreksion va kompensator chora-tadbirlar natijasida bunday bolalarning nutqiy rivojlanishini ta'minlash hamda ularni jamiyatga muvaffaqiyatli moslashtirish imkoniyati yuqori bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Po'latova P.M. Maxsus pedagogika. – Toshkent, 2005.
2. Dubrovina V.I. Korreksionnaya rabota s detmi. – Moskva, 2000.
3. Levina R.Ye. Osnovy logopedii. – Moskva, 1989.
4. Shomahmudova R., Mo'minova L.R. Bolalar nutqidagi nuqsonlarni tuzatish. – Toshkent, 1981.
5. Podlasiy I.P. Pedagogik korreksiya kursi. – Moskva, 2003.
6. Vygotskiy L.S. Мышление и речь — tafakkur va nutq o'rtasidagi psixologik aloqalarni yorituvchi klassik asar (nutq rivojlanish nazariyasi uchun muhim manba).

7. Leonard L.B. Children with Specific Language Impairment (MIT Press) — bolalarda til buzilishlari va nutq rivojlanishidagi sustliklar bo'yicha fundamental tadqiqotlar.
8. Froschels E. Asarlar va tadqiqotlari — logopedika va phoniatriya asoslarini ishlab chiqqan klassik manba.
9. Robb M.P. Nutqning akustik va fonetik xususiyatlari, nutq buzilishlari va rivojlanishining zamonaviy tadqiqotlari.
10. Askarov, D. (2022). In Particular Of Amiry's Composition Of Navai's Ghazal. European Scholar Journal, 3(12), 34-36.
11. Dilmurod, A. (2025). National Idea Issues in Modern Filmodramaturgy (On the Example of Erkin A'zam's Film Dramas). American Journal of Philological Sciences, 5(05), 370-374.
12. Dilmurod, A. (2025). Ideological and Artistic Characteristics of The Work "A Farewell to Arms". American Journal of Philological Sciences, 5(04), 283-286.
13. Asqarov, D. (2025). ADABIYOT FANINI O 'QITISHDA STEAMNI JORIY ETISH. University Research Base, 519-524.
14. Asqarov, D. (2025). G'OYA, MAVZU VA MA'NO MUSHTARAKLIGI. University Research Base, 350-360.
15. Asqarov, D. (2024). AMIRIY LIRIKASIDA NAVOIYGA MUXAMMASLAR. Инновационные исследования в современном мире: теория и практика, 3(12), 87-93.
16. Asqarov, D. (2022). Mukhammas form in the lyrics of Uvaysi. INTERNATIONAL JOURNAL OF RESEARCH IN COMMERCE, IT, ENGINEERING AND SOCIAL SCIENCES ISSN: 2349-7793 Impact Factor: 6.876, 16(09), 5-9.
17. Asqarov, D. (2022). MUKHAMMAS FORM IN THE LYRICS OF UVAYSI. INTERNATIONAL JOURNAL OF RESEARCH IN COMMERCE, IT, ENGINEERING AND SOCIAL SCIENCES ISSN: 2349-7793 Impact Factor: 6.876, 16(09), 5-9.
18. Asqarov, D. (2023). AMIRIYNING NAVOIYGA MUXAMMASI. Academic research in educational sciences, 4(Conference Proceedings 1), 101-105.
19. Asqarov, D. (2026, February). SULTONXON TO 'RA ADO IJODIDA NAVOIY AN'ANALARI. In Conferences (Vol. 2, No. 1, pp. 165-172).